

‘मुनामदन’ खण्डकाव्यको स्वच्छन्दतावादी अवलोकन

अम्बिका घिमिरे

सहप्रा.डा. नेपाली शिक्षा

महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल

ambikaghimire45@hotmail.com

सार

वि.सं. १९९१ मा ‘पूर्णिमाको जलधी’ र ‘गरीब’ कवितामार्फत् नेपाली कविताका क्षेत्रमा स्वच्छन्दतावादी धारा भित्र्याएका लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका सम्पूर्ण काव्य कृतिहरूमा स्वच्छन्दतावादी धारा नै मूल रूपमा प्रकट भएको पाइन्छ र उनको ‘मुनामदन’ खण्डकाव्यमा स्वच्छन्दतावादी चेतना प्रबल रूपमा प्रकट भएको देखिन्छ र उनले यस खण्डकाव्यमा स्वच्छन्दतावादी मान्यताअनुरूप प्रकृतिको आत्मपरक, प्रकृतिको वस्तुपरक, प्रकृतिको मानवीकरण, प्रकृतिको सुन्दर असुन्दर रूप, घटनाको पूर्व सङ्केतका रूपमा देखिने प्रकृति र आलम्बन अनि उद्दीपन विभावका रूपमा प्रकृतिको चित्रण गर्दै मुनामदन खण्डकाव्यमा आदर्शवादी मानवतावादी विचार, आध्यात्मिक जीवन दर्शन, स्वप्नाप्रतिको विश्वास, लोक तत्त्वप्रतिको आकर्षण, आत्मिक प्रेमको समर्थन, कारुणिकता, कल्पनाको उच्च उडान र सौन्दर्यमयी भावना जस्ता स्वच्छन्दतावादी चेतना प्रकट भएको छ भन्ने कुराको सूचना यस लेखमा दिइएको छ।

विशेष शब्द : स्वच्छन्दतावादी, आलम्बन विभाव, उद्दीपन विभाव, इन्द्रिय सम्वेद्यता, भावविह्वल, परत्र, उद्भावना।

१. विषयप्रवेश

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा(विसं १९६६(२०१६)ले विसं १९९१ मा ‘पूर्णिमाको जलधि (वि.सं १९९१मङ्सिर १५, गोरखापत्र) र वि.सं. १९९१कै गरीब (शारदा,१:१)कवितामार्फत नेपाली कविताका क्षेत्रमा स्वच्छन्दतावादी धारा भित्र्याउँदै आफ्नो सार्वजनिक कविता-लेखनको यात्रा सुरु गरेका हुन्। वि.सं. १९९२ मा उनको पहिलो खण्डकाव्य ‘मुनामदन’ प्रकाशित भयो र यस खण्डकाव्यमार्फत देवकोटाले आधुनिक नेपाली खण्डकाव्यका क्षेत्रमा स्वच्छन्दतावादको प्रवर्तन गर्नुका साथै आफ्नो

खण्डकाव्य यात्राको थालनी पनि गरे। उनले २०१५ सालमा ‘मुनामदन’ खण्डकाव्यको परिष्कार र परिमार्जन गरी आफ्नो खण्डकाव्यकारितालाई चूलीमा पुऱ्याए। दुई दर्जनभन्दा बढी खण्डकाव्य लेखी नेपाली खण्डकाव्यको क्षेत्रलाई धनी बनाएका देवकोटालाई पहिलो खण्डकाव्य ‘मुनामदन’ले नै चर्चित बनाएको कुरा सर्वविदितै छ। वि.सं. १९९१मा स्वच्छन्दतावादी धारालाई नेपाली कविताका क्षेत्रमा भित्र्याई यसै धाराको समर्थन र विकासमा आफ्नो जीवनको अन्त्यसम्म लागिपरिरहेका देवकोटाका सम्पूर्ण काव्य-कृतिमा

स्वच्छन्दतावादी भाव मूल रूपमा प्रकट भएको देखिन्छ र यस लेखमा भने देवकोटाको 'मुनामदन'मा प्रस्तुत भएको स्वच्छन्दतावादी चेतनाको अध्ययन गर्ने उद्देश्य लिइएको छ।

२. समस्याकथन र उद्देश्य निर्धारण

साहित्यिक कृतिको विविध दृष्टिले विश्लेषण गर्न सकिन्छ र देवकोटाको 'मुनामदन' खण्डकाव्यमा व्यक्त स्वच्छन्दतावादी चेतनाको खोजी गरी त्यस आधारमा विश्लेषण गर्न खोज्नु यस अध्ययनको समस्या हो र उक्त समस्याको प्राज्ञिक समाधान पहिल्याउने उद्देश्य प्रस्तुत अध्ययनमा रहेको छ।

३. अध्ययनको औचित्य

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा नेपाली साहित्यको स्वच्छन्दतावादी धाराका सर्वोच्च प्रतिभा हुन् र उनको 'मुनामदन' खण्डकाव्यबाट नेपाली खण्डकाव्यका क्षेत्रमा स्वच्छन्दतावादी युगको प्रवर्तन भएको हो। त्यसैले उनको मुनामदन खण्डकाव्यको स्वच्छन्दतावादी दृष्टिले अध्ययन विश्लेषण गर्नु प्राज्ञिक अध्ययनको विषय हो र यस अध्ययनमा त्यसैको वस्तुगत विश्लेषण गरिएको हुँदा प्रस्तुत अध्ययनको प्राज्ञिक महत्त्व देखिन्छ।

४. अध्ययनको सीमा निर्धारण

प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य क्षेत्र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'मुनामदन' खण्डकाव्यको प्रकृति चित्रण, आदर्शवादी-मानवतावादी विचार, आध्यात्मिक जीवन दर्शन, लोक तत्त्व प्रतिको आकर्षण, आत्मिक प्रेमको समर्थन, कारुणिकता र कल्पनाको उच्च उडानका साथै सौन्दर्यमयी भावना जस्ता स्वच्छन्दतावादी विशेषताका दृष्टिले अध्ययन गर्नु हो। यस अध्ययनमा त्यसै दृष्टिले मात्र 'मुनामदन' खण्डकाव्यको विश्लेषण गरिएको छ र अरू दृष्टिले अध्ययन गरिएको छैन, यही नै यस अध्ययनको सीमा हो।

५. शोधविधि

५.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत अध्ययनसँग सम्बद्ध प्राथमिक स्रोतका सामग्रीको सङ्कलन 'मुनामदन' खण्डकाव्यबाट र विश्लेषणका लागि आवश्यक सैद्धान्तिक सामग्री मूलतः स्वच्छन्दतावादी मान्यताका बारेमा चर्चा गरिएका विभिन्न पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरूबाट गरिएको छ।

५.२ सैद्धान्तिक पर्याधार

'स्वच्छन्दतावाद' अङ्ग्रेजी भाषाको रोमान्टिसिज्मको नेपाली पर्यायवाची शब्द हो। नेपाली बृहत् शब्दकोश(२०४० : १३१६)अनुसार यसको अर्थ शास्त्रीय बन्धनमा जेलिएका साहित्यिक सिद्धान्तलाई त्यागी जीवन र जगत्का स्वतन्त्र चिन्तन, प्रकृति आदिका रोमान्टिक भाव व्यक्त गरेर साहित्य सिर्जन गर्ने एक प्रवृत्ति भन्ने बुझिन्छ। यस वादको थालनी १९औं शताब्दीको प्रारम्भमा इङ्लैण्डबाट भएको मानिन्छ (श्रेष्ठ, २०५१ : १७३)। विशेषतः स्वच्छन्दतावादी मान्यताले परम्परामुक्त स्वच्छन्द अभिव्यक्ति प्रणालीमा आधारित शिल्प शैलीको प्रयोग भएको तर्कमा भन्दा भावनामा, वस्तुपरकतामा भन्दा आत्मपरक भावुकतामा, सचेतता र परिष्कारमा भन्दा स्वतःस्फूर्ततामा, यथार्थमा भन्दा कल्पनामा तथा चेतनमनमा भन्दा अवचेतन मनमा विश्वास गर्ने हुन्छ।

यस वादको मूलभूत मान्यता भनेको कल्पनाको प्रधानता, व्यक्तिवाद, प्रकृतिप्रेम, विद्रोही भावना, सौन्दर्यमयी भावना, स्वतःस्फूर्त अभिव्यक्ति प्रणालीमा जोड, यथार्थभन्दा कल्पनामा जोड, लोकप्रति आस्थाभाव, सङ्गीतात्मकताप्रति भुकाव, अद्भुत आश्चर्यप्रति आकर्षण, आदर्श र मानवतावादी चेतनाप्रति भुकाव, लोक-जीवन र लोकभाषाप्रति सञ्चित र अतीतप्रति मोह हो। लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'मुनामदन खण्डकाव्यमा यिनै स्वच्छन्दतावादी चेतना प्रकट भएको पाइन्छ र

यस खण्डकाव्यमा ती चेतनाको प्रयोगलाई निम्नलिखित उपशीर्षकहरूमा प्रस्तुत गरिन्छ :

५.३ सामग्री विश्लेषणको ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनमा स्वच्छन्दतावादी अङ्ग्रेजी मान्यतासम्बन्धी सैद्धान्तिक पर्याधार खडा गरी त्यसैका आधारमा शोध समस्या अनुरूप 'मुनामदन' खण्डकाव्यमा प्रयोग भएको स्वच्छन्तावादी विशेषताहरूको खोजी गरी तिनै विशेषताका आधारमा विश्लेषण गरी विश्लेषणमा पुग्ने ढाँचाको उपयोग गरिएको छ ।

६. मुनामदनको स्वच्छन्दतावादी अवलोकन

'मुनामदन' खण्डकाव्य लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले स्वच्छन्दतावादी धाराबाट प्रभावित भई रचेको नेपाली साहित्यको उत्कृष्ट खण्डकाव्य हो । यस खण्डकाव्यमा प्रकट भएका देवकोटाका स्वच्छन्दतावादी चेतनालाई निम्न उपशीर्षकहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ :

६.१ प्रकृति-प्रेम

स्वच्छन्दतावादी कविहरू प्रकृतिको चित्रण गर्न मन पराउँछन् र प्रकृति नै आनन्दानुभूतिको मूल स्रोत हो भन्ने ठानेर यथार्थबाट टाढा रही प्रकृतिको सौन्दर्यमै लिप्त हुने गर्छन् (श्रेष्ठ, २०५१ : १७७) । प्रकृतिमा रमाउने कवि देवकोटाले 'मुनामदन' खण्डकाव्यलाई प्राकृतिक सौन्दर्यको रङ्गभूमिका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यस 'मुनामदन' खण्डकाव्यमा कवि देवकोटाले प्रकृतिका निम्नलिखित विविध रूपको चित्रण गरेका छन् :

६.१.१ आत्मपरक प्रकृति चित्रण

'मुनामदन' खण्डकाव्यमा कविले प्रकृतिको आत्मपरक चित्रण आफ्नो आत्मानुभूतिलाई प्रकट गर्नाका निम्ति गरेको देखिन्छ । 'मुनामदन'मा यस्तो प्रकृतिको आत्मपरक चित्रण गरिएको उदाहरण निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ :

उदाहरण(क)

हातले टेकी मदन उठे ती साथी गएछन्,
पश्चिमतर्फ दिनका आँखा रगतमा डुबेछन् ।
(मुनामदन, १९)

उदाहरण (ख)

वनमा फीका अँध्यारो चढ्यो, हावा नै निदायो ।
(मुनामदन, १९)

उपर्युक्त उदाहरण नं 'क' मा मदनले दुःख पाउँदा पश्चिमतर्फ अस्ताएको सूर्यलाई कविले रगतमा डुबेको अनुभव गरेका छन् भने उदाहरण नं 'ख'मा मदन शिथिल भई भावविह्वल बन्दा प्रकृतिको हावा नै निदाएभन्ने भएको र चराचुरुङ्गीले बोल्न छाडेको अनि जाडोले सताएको अनुभव प्रकट गरेको प्रसङ्गमा पनि प्रकृतिको आत्मपरक चित्रण भेटिन्छ ।

६.१.२ प्रकृतिको वस्तुपरक चित्रण

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले प्रकृतिको सुन्दर रूपको चित्रण गर्ने सन्दर्भमा वस्तुपरक चित्रण गरेका छन् जसको उदाहरण निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ :

शीतल पानी, हरिया पात हिउँका टाकुरा,
शिरीष फूल फुलेको सेतो, रूखका आँकुरा
(मुनामदन, ६)

प्रस्तुत उदाहरणमा कविले मदन भोट पुगेपछि त्यहाँ उसले देखेको प्रकृतिको पानी, हिउँ, पात, फूल, सेतो रङ, रूखका आँकुरा आदिको वस्तुपरक ढङ्गबाट चित्रण गरेका छन् ।

६.१.३ प्रकृतिको मानवीकरण

स्वच्छन्दतावादी कविहरू प्रकृतिको मानवीकरण गर्न रुचाउँछन् । यस खण्डकाव्यमा पनि देवकोटाले प्रकृतिको मानवीकरण गरेका अनगिन्ती सन्दर्भहरू भेट्न सकिन्छ । खासगरी मान्छे र प्रकृतिका बीचमा तादात्म्य स्थापना गरी मान्छे र प्रकृतिलाई अभिन्न रूपमा देखे प्रवृत्ति देवकोटाको 'मुनामदन' खण्डकाव्यमा देख्न सकिन्छ, जस्तै :

उदाहरण- १

त्यो आलुबखडा हाँसेको होला वनमा जागेको
वास्नाले मीठो चलेको होला हावाको लहरा ।
(मुनामदन, ३१)

उदाहरण २ :

‘वसन्त लायो!’ ‘वसन्त लायो’ भन्दी हो
कोइली
डुल्दी हो लिई अनेक रङ्गी फूलका सहेली’
(मुनामदन, २८)

उदाहरण ३ :

जोबनका गालामा लाजकी लाली फुलेको
गुलाफ । (मुनामदन, २९)

उपर्युक्त उदाहरण १ मा आलुबखडालाई
मानिसका लागि प्रयोग गरिने हाँसु कियाको प्रयोग
गरिनु, उदाहरण २मा कोइलीले ‘वसन्त लायो’
‘वसन्त लायो’ भन्नु र उदाहरण ३ मा गुलाफमा
‘जवानी’ आएको कुरा गरिनु प्रकृतिलाई मानवीकरण
गरिनुको उदाहरण हो ।

६.१.४ प्रकृतिको सुन्दर रूपको चित्रण

कवि देवकोटाले प्रकृतिको सुन्दर, रमणीय
रूपको चित्रण यस खण्डकाव्यमा गरेका छन्,
जस्तै :

पानीले पायो आकाश नीलो, पखाली तुवाँलो
कौसीमा लाग्यो क्या राम्रो जून स्वर्गको
उज्यालो । (मुनामदन, ३५)

प्रस्तुत उद्धृतांशमा प्रकृतिको सुन्दर रूपको
चित्रण गरिएको छ ।

६.१.५ प्रकृतिको भयावह वा कूर रूपको चित्रण

स्वच्छन्दतावादी कवि देवकोटाले यस
खण्डकाव्यमा प्रकृतिको भयावह रूपको पनि चित्रण
गरेको देखिन्छ, जस्तै :

वतासले दाहा किटेर टोक्थ्यो साँभमा मुटुलाई ।
(मुनामदन, ११)

उपर्युक्त उदाहरणमा हिमाली क्षेत्रको
सन्ध्याकालीन बतास कूर हुन्छ भन्ने कुरा प्रकट
गरिएको छ ।

६.१.६ घटनाको पूर्वसङ्केतका रूपमा प्रकृति चित्रण

यस खण्डकाव्यमा पछि हुने घटनाको
पूर्वसङ्केत दिने क्रममा पनि प्रकृतिको प्रयोग गरिएको
देखिन्छ, जस्तै :

कुतिमा यौटा पीपल ठूलो हावाले हल्लायो,
हाँगामा आई काकले चुच्चो खोलेर करायो ।
(मुनामदन, ३५)

प्रस्तुत उदाहरणमा काग कराउनुलाई अपशकुन
मानिएको छ र काग कराएपछि नै यस
खण्डकाव्यका पात्रहरूको वियोगको परिस्थिति
खडा भएको देखाइएको छ ।

६.१.६ आलम्बन र उद्दीपन विभावका रूपमा प्रकृति

आलम्बन भनेको भावहरूको विषयका साथै
आश्रय पनि हो । ‘मुनामदन’ खण्डकाव्यमा गरिएको
प्रकृति-चित्रण यस खण्डकाव्यको आलम्बन विभाव
पनि हो । यस खण्डकाव्यमा प्रकृतिलाई विषयका
रूपमा र आश्रयका रूपमा समेत चित्रण गरी
त्यसलाई आलम्बनका रूपमा उपयोग गरिएको
पाइन्छ । यस खण्डकाव्यमा प्राकृतिक सौन्दर्यको
आत्मपरक र वस्तुपरक चित्रणका साथसाथै त्यसका
इन्द्रिय संवेद्यताको र त्यसका भयानक, सुन्दर जस्ता
जुन रूपहरूको चित्रण गरिएको छ, त्यो आलम्बन नै
हो ।

मनका भावहरूलाई जगाउने वा जागृत र
विकसित गराउने देशकालगत वस्तुगत
परिस्थितिलाई उद्दीपन विभाव भन्ने गरिन्छ ।
प्रकृतिले परिस्थितिअनुसार मान्छेको मनलाई कसरी
उद्दीप्त तुल्याउँछ भन्ने देखाउने सन्दर्भमा पनि कवि
देवकोटाले प्रकृतिको प्रयोग गरेका छन्, जुन कविको
प्रकृतिसम्बन्धी स्वच्छन्दतावादी चेतना हो, जस्तै:

हिमाललाई हेच्यो मन चिसो हुन्छ, पर्वत हेन्यो नीर

हावाले हुँदा मन उर्दू भन्छ के गरी रहूँ थिर ?

हजुर के गरी रहूँ थिर (मुनामदन, २०)

प्रस्तुत उद्धरणमा मदनको वियोगले छटपटिआएको मुनाको मनलाई प्रकृतिका वस्तुहरूले भन् सशङ्कित तुल्याएको कुरा व्यक्त भएको छ।

६.१.७ पात्रको मनस्थितिअनुरूप प्रकृति

पात्रको मन दुःखी हुँदा प्रकृति पनि दुःखी बनेको महसूस कवि देवकोटाले यस खण्डकाव्यमा गरी त्यहीअनुसार प्रकृतिको चित्रण गरेका छन्,

जस्तै :

पश्चिमतिर दिनका आँखा रगतमा डुबेछन् । (मुनामदन, २११)

यहाँ मदन दुःखी बनेका बेला दिनलाई पनि रगतमा डुबेको अनुभव कविले गरेका छन् ।

६.१.८ प्रकृतिको इन्द्रिय संवेद्य चित्रण

प्रकृतिका ध्वनि, रूप, रङ, स्पर्श, स्वाद र गन्धको पनि 'मुनामदन' खण्डकाव्यमा चित्रण गरिएको छ।

ध्वनि-घ्याडघ्याडे घण्टा गुम्बामा बज्यो बादल भुम्मियो(मुनामदन, १७)

रूप -

लहासाकी ठिठी, आँखाकी छिठी, सुनमा कुँदैकी बुलबुले बोली, गालाको बीच गुलाफ फुलेकी (मुनामदन, ३)

रङ-

रङ्गीन दुगा अप्सरा सारी बुट्टामा चुँदैको (मुनामदन, ६)

स्पर्श -

स्याउला चिसा, ओछ्यान खासा जाडोले बज्ने दाँत, पकाई भिक्ता नखान पाई काँचाको काँचै भात(मुनामदन, ६)

स्वाद -

खोजेर ल्यायो वनको बूटी घोटेर पिलायो, चौरीको दूध पिलाइकन बलियो बनायो ।

(मुनामदन, २२)

गन्ध -

दुई दिल मिली फूलेकी बेली मगमग चमेली मुनामदन, ३१)

यस प्रकार प्रकृतिका विविध रूपको चित्रण गरेर कवि देवकोटाले प्रकृतिप्रतिको आफ्नो स्वच्छन्दतावादी चेतना यस खण्डकाव्यमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ।

६.२ आदर्शवादी-मानवतावादी विचार

'मुनामदन' खण्डकाव्यमा देवकोटाको आदर्शवादी-मानवतावादी विचार गर्न भोटे पात्रको उपस्थिति गराइएको छ र कविले भोटे र उसको समाजमा मात्र मानवता ज्युदो भएको देखेका छन् र भोटेले बिरामी मदनलाई एक महिनासम्म सेवा गरी सद्दे बनाउनुमा भोटेको आदर्शवादी-मानवतावादी विचारले नै मूल भूमिका खेलेको देखिन्छ। यस प्रकार भोटेका माध्यमबाट देवकोटाको आदर्शवादी र मानवतावादी विचार यस खण्डकाव्यमा स्पष्ट रूपमा प्रकट भएको देखिन्छ।

६.३ आध्यात्मिक जीवन-दर्शन

'मुनामदन' खण्डकाव्यमा कवि देवकोटाको सत्कर्म गरे परलोकमा सुख पाइन्छ भन्ने दृष्टिकोण प्रकट हुनुका साथै आफ्नो सत्मा रहेर आत्मिक प्रेम गरेमा पस्त्र/परलोकमा प्रेमी प्रेमिकाको मिलन हुन्छ भन्ने विश्वास पनि प्रकट भएको छ। यस खण्डकाव्यकी आमा पात्रमार्फत कविले मूल रूपमा आफ्नो आध्यात्मिक चेतना प्रस्तुत गरेका छन्। यहाँ आमा पात्रले पाटी र धारो बनाएमात्र स्वर्ग पुगिन्छ भन्ने विचार / इच्छा व्यक्त गरेकीले नै यस खण्डकाव्यको मूल पात्र मदन आमाको त्यो इच्छा पूरा गरिदिनका लागि लहासा पुगेको हो। देवकोटाको स्वर्ग र ईश्वरप्रतिको आस्था भावलाई यस

खण्डकाव्यमा आमा पात्रका माध्यमबाट यस प्रकार प्रकट गरिएको छ ।

उदाहरण नं १

फुलेको देखें, वैलेको देखें जगत्को फूलबारी
दुःखमै चिनें ईश्वरलाई हे मेरी बुहारी
पृथिवीभित्र रोपेको बीउ स्वर्गमा फल्दछ
दिएको जति पृथिवीभित्र माथि नै मिल्दछ । (मुनामदन, ३१)

उदाहरण नं २ खानु र पिउनु जीवन भए, जिउनु हरे के ?

पछिको आशा नभए कठै ! मानिस हरे । के ? (मुनामदन, ४०)

प्रस्तुत पहिलो उदाहरणमा पृथ्वीमा मान्छेलाई सुख दुःख दुवै भएको र ईश्वरलाई चाहिँ दुःखमा मात्र चिन्नु सकिने तथा पृथ्वीमा राम्रो काम गर्न सकेमात्र स्वर्गको सुख प्राप्त हुने आशय प्रकट भएको छ भने दोस्रो उदाहरणमा परत्रको आशा नराखेमा मानिस भएको के काम भन्ने विचार प्रकट भएको छ ।

स्वच्छन्दतावादी कविहरू कर्ममा विश्वास गर्ने भएकाले कवि देवकोटाले पनि यस खण्डकाव्यको अन्त्यमा यसो भनेका छन् -

कर्म नै पूज ईश्वर भन्छ यो लक्ष्मीप्रसाद(मुनामदन, ४०)

६.४ स्वप्नाप्रतिको विश्वास

स्वच्छन्दतावादी कविहरू स्वप्नाप्रति विश्वास गर्दछन् । स्वच्छन्दतावादी कवि देवकोटाले पनि यस खण्डकाव्यमा आफ्नो स्वप्नाप्रतिको विश्वासलाई यसरी प्रकट गरेका छन्, जस्तै :

सपना मैले के देखें आज ? भैसीले लघायो
यो मुटु काँप्छ त्यो भैसी सम्झी हिलामा
पछान्यो,
बच्चै, भैसीले लघान्यो । (मुनामदन, १७)

प्रस्तुत उद्धरणमा सपनामा भैसीले लघारेको देखेर विपनामा नराम्रो घटना हुने हो कि भनी मुना सशङ्कित बनिरहेकी कुरा देखाइएको छ ।

६.५ लोकतत्त्वप्रतिको आकर्षण

कवि देवकोटाले प्रस्तुत खण्डकाव्य अङ्ग्रेजी स्वच्छन्दतावादी कविताधाराका गीतिकाव्यबाट प्रभावित भई त्यसैको अनुसरण गरी नेपाली भ्याउरे लोकलयमा लेखेका हुन् । नेवारी भाषाको लोकप्रसिद्ध कथा 'जि वया ला लछी मडुनि' को विषयवस्तुलाई मूल स्रोत मानेर लेखिएको भए पनि यस खण्डकाव्यको घटना, परिवेश र पात्रमा नितान्त मौलिकता प्रस्तुत गरिएको छ र कविले यस खण्डकाव्यमा लोकजीवनले मन पराउने, लोकले बुझ्ने भाषा र लयको पनि प्रयोग गरेकाले यो काव्य सर्वसाधारण पाठकका लागि बोध्य भई लोकप्रिय बन्न पुग्यो र स्वच्छन्दताप्रति कवि देवकोटाको भुकाव, लोकजीवनप्रतिको आकर्षण र शहरिया जीवनप्रतिको विकर्षणको भाव पनि यस खण्डकाव्यमा प्रकट भएको देखिन्छ । शहरमा नैनी र गुण्डाजस्ता व्यक्तिको दुष्ट्याइँ र छलकपट हुने अनि गाउँले जीवनमा भोटेजस्ता आदर्श सोभा साभा व्यक्ति भेटिने हुँदा कवि देवकोटाले शहरमा भन्दा गाउँमै वा लोकमै जीवनगत स्वच्छन्दता र सरलता भेटिन्छ भन्ने आफ्नो विचार यस खण्डकाव्यमा प्रकट गरेकाले कवि लोकजीवनप्रति उन्मुख भएको देखिन्छ र देवकोटाको यस्तो चेतना स्वच्छन्दतावादी चेतना हो ।

देवकोटाले ग्राम्य छन्दमा रहेको भ्याउरे लयको मिठासबाट प्रभावित भई 'मुनामदन खण्डकाव्य लेखे(अवस्थी, २०६१ : ११५) र यस खण्डकाव्यमा उनले सहज स्वस्फूर्त अकृत्रिम प्राकृतिक शैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ । 'मुनामदन'का देवकोटा आफ्नो काव्य रचनालाई छहराको निःसृति सम्झन्छन् । (त्रिपाठी, २०२७ : १२०) । त्यसैले यस काव्यमा स्वच्छन्दतावादी देवकोटाको सहज स्वतःस्फूर्त शैली प्रकट भएको देखिन्छ ।

६.६ आत्मिक प्रेमको समर्थन

स्वच्छन्दतावादी कविहरू आत्मिक प्रेमको समर्थन गर्दछन्। स्वच्छन्दतावादी कवि देवकोटाले पनि यस खण्डकाव्यमा मुना पात्रका माध्यमबाट आत्मिक प्रेमका पक्षमा आफ्नो विचार प्रस्तुत गरेका छन्। खण्डकाव्यको सुरुमा भौतिक सम्पत्तिका लागि मरिमेदने मदनले खण्डकाव्यका अन्त्यमा भने मुनाकै आत्मिक प्रेमको समर्थन गरी धनलाई तुच्छ ठान्दछ, त्यसैले यस खण्डकाव्यमा आत्मिक प्रेमको समर्थन गर्नेकै विचारको विजय भएको देखाएर लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले धनप्रतिको तुच्छताको आफ्नो स्वच्छन्दतावादी विचार प्रकट गरेका छन्।

६.७ कारुणिकता

मुनामदन खण्डकाव्यको सुरुमा मुना र मदनको बिछोड हुने बेलाको क्षण, मध्यमा आमा र मुनाको वियोगमा छटपटाएका क्षण र अन्त्यमा आमा र मुनाको मृत्युमा मदनले बिलौना गरेका क्षणल यस खण्डकाव्यमा कारुणिकताको सृजना गरिदिएका छन्। यस परिस्थितिमा कवि देवकोटाको स्वच्छन्दतावादी वेदनावादी चेतना मुखरित भएको देखिन्छ।

६.८ कल्पनाको उच्च उडान र सौन्दर्यमयी भावना

आफ्नो देशको सुन्दरताको महिमागान गाउने सन्दर्भमा कविको कल्पनाको उच्च उडान यस खण्डकाव्यमा प्रकट भएको देखिन्छ, जस्तै .

नेपालभिन्न उज्यालो डाकी कुखुरा बासेको,
हिमालचूली बिहान खुली उत्तर हाँसेको।
दूधका भर्ना भरेका सेता सतह गाढामा
दूबोको बारी त्यो टुडिखेल रूखले घेरेको (मुनामदन, ३५)

७. निष्कर्ष : नतिजा र सुभाव

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'मुनामदन' खण्डकाव्यबाट नै नेपाली खण्डकाव्यका क्षेत्रमा आधुनिक युगको सुरुवात भएको हो। यसै खण्डकाव्यबाट नेपाली खण्डकाव्यका क्षेत्रमा स्वच्छन्दतावादी युगको पनि प्रवर्तन भएको हो। यस

'मुनामदन' खण्डकाव्यमा उनले प्रकृति-प्रेम, मानवतावादी चेतना, आदर्शवादी रहस्यवाद, लोकजीवनप्रतिको आस्था, ईश्वरप्रतिको विश्वास, आत्मिक प्रेमप्रतिको समर्थन, उच्च कल्पनात्मकता, कारुणिकता, ग्राम्य जीवनप्रतिको भकाव जस्ता स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति प्रकट गरी नेपाली खण्डकाव्य-परम्परामा स्वच्छन्दतावादी धाराको प्रभावकारी नवप्रवर्तन गरेका छन् भन्ने कुराको पुष्टि यस अध्ययनबाट भएको छ।

उनले यस खण्डकाव्यमा जे जस्ता स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति देखाएका छन्, तीमध्ये अङ्ग्रेजी स्वच्छन्दतावादबाट कति प्रभावित छन् र कति चाहिँ उनको आफ्नै मौलिकताको उद्भावनाका रूपमा रहेका छन् भन्ने विषयबारे थपअध्ययन गर्न सकिन्छ र भावी अध्येताहरूले त्यसतर्फ ध्यान दिनेछन्।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६) *पूर्वीय समालोचना-सिद्धान्त* छै, सं ललितपुर : साभा प्रकाशन।
- अवस्थी, महादेव (२०६९) *लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको खण्डकाव्यकारिता*, काठमाडौँ : एकता बुक्स डिष्टिब्युटर्स।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०२७) *सिंहावलोकन*, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन।
- देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०६५) *मुनामदन* पच्चीसौं संस्करण, ललितपुर : साभा प्रकाशन।
- पोखरेल, बालकृष्ण (निर्देशक र अन्य) (२०६७), *नेपाली बृहत् शब्दकोश*, सातौं संस्क., काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान।
- श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार (२०५९) *पूर्वीय एवं पाश्चात्य साहित्य-समालोचना : प्रमुख मान्यता, वाद र प्रणाली*, ललितपुर : साभा प्रकाशन।